

28.02.2022 r.

Monika Karpińska

Recepcja mitologii słowiańskiej w literaturze polskiego oświecenia

Streszczenie

W dysertacji pt. *Recepcja mitologii słowiańskiej w literaturze polskiego oświecenia* prześlędzony został materiał mitologiczny w twórczości przełomu wieków XVIII i XIX z uwzględnieniem przyjętych metodologii badań: narratywizmu, sztuki interpretacji oraz krytyki mitograficznej.

Pojęcie mitologii zostało w pracy oddzielone od historii legendarnej. W tym celu przyjęto definicję Northropa Frye'a, a więc rozumienie mitologii jako systemu opowieści, zmierzającego do ukazania wszechświata, w którym bogowie personifikują jego składowe, a organizuje go dążenie do „perspektywicznego ukazania pochodzenia człowieka”¹. W przeciwieństwie do legend opowiadających o postaciach historycznych lub za takie uznawanych, mitologia stanowi zbiór wierzeń określonej społeczności, przekazywany za pośrednictwem nośników znaczeń wymagających umiejętnej interpretacji. Owym środkiem przekazu może być legenda, nie jest ona jednak tożsama z mitem.

Na podstawie tego rozróżnienia dokonano analizy recepcji mitologii słowiańskiej w literaturze polskiego oświecenia. Pod uwagę zostały wzięte teksty z trzech etapów epoki rozumu: czasów saskich, stanisławowskich i porozbiorowych. Rozpowszechniona periodyzacja została jednak nieco rozszerzona ze względu na procesowy charakter omawianego zjawiska. Dokonało się ono na gruncie wielu dziesięcioleci i określane być może mianem słowiańskiego przełomu.

Wyróżnić w nim można trzy stadia. Pierwsze, inicjacyjne, reprezentują przede wszystkim teksty historiograficzne i programowe, stanowiące teoretyczne podłoże dla rozpoczynających się wielokierunkowych badań nad Prastłowiańszczyzną. Drugi okres zogniskowany jest wokół badań nad przeszłością i inspirującym się nią piśmiennictwem, w którym wykorzystany został kostium historyczny. Ostatnia faza to rozkwit słowiańskiej problematyki; przy pomocy rodzimej mitologii i tradycji wyrażane są koncepcje polityczne i programy związane z kulturą tożsamością. Wszystkie te etapy charakteryzuje wpływ najnowszych dokonań naukowych na literaturę oraz badawcze zaangażowanie twórców.

¹ N. Frye, *Mit, fikcja i przemieszczenie*, tłum. E. Muskat-Tabakowska, „Pamiętnik Literacki” 1969, nr 60, z. 2, s. 295.

Najważniejszym celem pracy było wykazanie obecności w literaturze oświeceniowej słowiańskich motywów, realizujących najnowsze definicje mitologii. Obecność prądów słowianofilskich i elementów historii bajecznej na kartach literatury wieku świateł została już wcześniej wykazana, jednak inspiracje mityczne stanowiły białą plamę w badaniach nad piśmiennictwem osiemnastowiecznym. Zebrany materiał udało się skategoryzować ze względu na funkcje, jakie pełnić mogą odwołania do Słowiańszczyzny. Wyodrębniono ponadto archetyp Słowianina, realizowany nie tylko w osobach pogańskich przywódców, ale też poprzez bohatera zbiorowego – prosty, cnotliwy lud, zamieszkujący utopijną krainę.

Rozdział pierwszy, zatytułowany *Źródła słowiańskich reminiscencji* prezentuje przyczyny, dla których ludzie w dobie rozumu sięgnęli po prasłowiańskie motywy. Zwrócono więc uwagę na rozpowszechnione w epoce zainteresowanie historyzmem, ściśle powiązane z rozwojem badań nad przeszłością. W nurcie tym powstało kilka istotnych rozpraw, uwzględniających próbę rekonstrukcji czasów przedchrześcijańskich z uwzględnieniem ówczesnych wierzeń. Były one ukazywane jako klucz do zrozumienia polskiej etnogenezy, a tym samym ważkie spoivo narodu, o wielkim znaczeniu wobec trwającego kryzysu. Ku Słowiańszczyźnie skierowały inteligencję wieku świateł również doktrynalne ówczesne koncepcje filozoficzne, to jest liberalizm, fizjokratyzm i deizm. Postulaty filozofów przyczyniły się do poszukiwania wzorca człowieka nowożytnego, zakorzenionego w tradycji i rozwijającego osiągnięcia minionych pokoleń. Na tym tle rozwinięte zostały także rozważania antropologiczne. Duchowość społeczeństw pierwotnych, w tym również prasłowiańskiego, zaczęła być postrzegana jako materiał analityczny, stanowiący nośnik prawd uniwersalnych oraz rozstrzygnięcie osiemnastowiecznych dylematów tożsamościowych. Dociekania o pochodzeniu człowieka przyczyniły się także do redefinicji pojęcia mitu oraz legły u podstaw nowożytnego mitoznawstwa, które obok mitologii klasycznych objęło refleksją również pomniejszych etnosy.

Wszystkie omówione w pracy utwory poświęcone zostały tematyce narodowej, w jej obrębie jednak wyróżnić można trzy dominanty. W rozdziale drugim zatytułowanym *Słowiańszczyzna wyobrażona* interpretacji poddane zostały teksty literackie, które najpełniej wyrażają wizje Słowiańszczyzny z przełomu wieków XVIII i XIX. Franciszek Salezy Jezierski przy pomocy kostiumu historycznego przedstawił alternatywę Arkadii. *Rzepicha matka królów* ukazuje bowiem obraz sielankowej krainy zamieszkiwanej przez prosty i pracowity lud, którego obyczajowość wynika z respektowania prawa naturalnego. Z kolei Aleksander Sapieha w relacji z peregrynacji po Słowiańszczyźnie południowej podkreślił szczepowe więzi determinujące poczucie etnicznej przynależności. Koncepcja potężnej i

jednolitej krainy geograficznej widoczna jest także w oświeceniowych przekładach z innych słowiańskich literatur. Takie holistyczne spojrzenie dopełniało prób kulturowej rekonstrukcji i przynosiło otuchę wobec państwowego kryzysu. Polacy bowiem nie tylko przynależeli do olbrzymiej społeczności, ale też, w przekonaniu ówczesnych, kulturowo w niej dominowali, co stanowiło istotne źródło narodowej dumy.

Rozdział trzeci nosi tytuł *Panteon prapolski w służbie Ojczyzny*. Zawiera analizy utworów niejako programowych, których celem jest zaprezentowanie schematów, mogących doprowadzić do uzdrowienia kraju. Omówione tu zostały wybrane przykłady poezji politycznej oświeceniowo-romantycznego przełomu, przedstawiające wierność tradycji jako sposób na przetrwanie narodowego dziedzictwa. W wierszach tych badania nad religią przodków urastają do rangi patriotycznego obowiązku. Następnie w pracy starano się określić cele, jakie przed poematem *Lech* postawił Jan Paweł Woronicz. Dociekania te doprowadziły do wniosku o providencjalnym charakterze tego tekstu, emanującego nadzieją na odzyskanie minionej chwały. Elementy mitologiczne są wyrazem tradycjonalizmu autora, który postrzega przeszłość jako paralelę współczesności. Również Julian Ursyn Niemcewicz w tragediooperze *Piast* udzielił wskazówek dotyczących odbudowania polskiej państwowości. W procesie tym ważną rolę odegrać mieli włościanie, których potencjał należało uwzględnić podczas odbudowy systemu państwowego. Dramat Niemcewicza okazał się być dziełem w dużej mierze propagandowym, miał unaocznic widzom analogie pomiędzy przeszłością i współczesnością oraz doprowadzić do wniosków o drzemiącej w narodowej historii obietnicy chwalebnej przyszłości.

W ostatnim rozdziale zawarte zostały analizy utworów, w których daje się zauważyć pewna refleksja nad religią. Wyróżnić tu można trzy modele. Klasycystyczny reprezentowany jest przez Wincentego Reklewskiego, który na poziomie *myślenia mitycznego* podjął próbę utworzenia alternatywnego systemu na bazie już istniejącej. Z kolei Tymon Zaborowski i Kazimierz Brodziński dokonali zestawienia religii pogańskiej z chrześcijańską. Pierwszy z nich przyjął postawę kontestacyjną, stawiającą dwie tradycje w wyraźnej opozycji, drugi – apologizującą, zgodnie z którą „nowa” religia jest wyraźną kontynuacją „starej”.

Przeprowadzone badania wpisują się w coraz popularniejszy nurt rozważań nad piśmiennictwem wieku świateł akcentujący pozaracjonalne inspiracje. Należy jednak podkreślić, iż obecność wątków mitologii słowiańskiej w literaturze przełomu wieków XVIII i XIX stanowi wynik dociekań antropologicznych oraz naukowej wiedzy o społecznościach przedchrześcijańskich.

Monika Karpisiska